

Многогодишни ценни изследвания

Милена Цанева

На корицата на тази книга¹ са сложени един до друг два доста различни портрета. От единия ни гледа млад интелгент със замислен поглед, с вида на ония някогашни народни учители, които с еднаква вероятност биха могли да бъдат и всеотдайни просветители и пламенни революционери. Другият портрет представя величавата фигура на висш свещеник с необичаен за сана му твърд поглед. Заглавието на книгата „Васил Друмев. (Митрополит Климент)“ недвусмислено подсказва, че това са двата образа, които е оставил в нашата история един и същ човек – младият участник в Първата българска легия на Георги Раковски, сложил с повестта си „Нещастна фамилия“ началото на оригиналната българска белетристика, и силистренският епископ и търновски митрополит, продължил в друга форма просветителското си дело и безстрашно устоявал обществените си позиции при диктатурата на Ст. Стамболов. Една единна в разноликите си изяви личност, оставила трайна следа в обществената ни и културна история.

Авторката на тази книга – видната руска българистка Марина Смолянинова, се интересува от Българското възраждане още като млада аспирантка и взема делото на Васил Друмев за тема на кандидатската си (по новому докторска) дисертация. Командирана с тази цел към Българската академия на науките, където неин научен консултант става известният изследовател на българската възрожденска литература проф. д.ф.н. Дочо Леков, през далечната вече 1976 г. тя предприема обиколки по градовете, където е работил след приемането на духовен сан Васил Друмев и открива в архивите на Силистра и Велико Търново голямо количество негови неизвестни ръкописи – свързани с дейността му на епископ и митрополит документи и писма. Този, комуто се е налагало да издирва документи от хаотичното време на последните ни предосвобожденски и първите следосвобожденски години, ще разбере защо на времето аз нарекох тези издирвания и открития на Марина Смолянинова „научен подвиг“. Още повече, че бяха направени от една чужденка,

¹ Марина Солянинова. „Васил Друмев (Митрополит Климент)“ – Институт за литература – БАН, Институт славяноведения – РАН, изд. център „Боян Пенев“, С., 2012, стр. 438.

заровила се в нашите архиви, за да открие в тях неизвестни за самите им уредници материали.

Въз основа на успешно защитената си дисертация, през 1987 г. М. Смолянинова издава книга, посветена на живота и цялостното дело на Васил Друмев – Чемоданова М. Г. „Творчество Васила Друмева и становление болгарской национальной литературы“, София, 1987 – а през 2005 г. и книга с новооткритите от нея архивни материали – „Климент Браницки и Търновски (Васил Друмев). Документи и материали.“ Съставителство, предговор и редакция – Марина Смолянинова. Коментар, бележки, показалци и редакция – К. Михайлов. София, 2005.

Оценени положително от критиката и читателите, и двете книги бърже се изчерпват. И това подтиква авторката да ги преиздаде в настоящето издание, което ги обединява, като издадената през 80-те години първа книга е преработена и допълнена.

Разглеждайки в тази обнoвена първа книга живота, обществената дейност и творчеството на Васил Друмев, М. Смолянинова изгражда образа на една осъществявала се в различни професионални роли, но вътрешно единна личност. Характерна за периода на Българското възрождане надарена и многостранна в изявите си личност, чието вътрешно единство се обуславя от приетия като жизнено кредо стремеж да служи на своя народ.

„Друмев относил се к тому типу культурных деятелей эпохи болгарского Возрождения, который органично соединял в себе писателя и историка, философа и педагога, театроведа и филолога, социолога и общественно-политического деятеля“ (с. 3 6) – отбелязва изследователката и показва това, проследявайки неговите обществени и книжовни изяви. Особено показателна в това отношение тя намира неговата литературно-критическа дейност, тъй като характерен за възрожденската литературна критика е нейният синкретичен характер.

Разглеждайки обстойно редакторската, публицистична и литературно-критическа дейност на В. Друмев в „Периодическо списание“ на Българското книжовно дружество, М. Смолянинова изтъква просветителския характер на възгледите, до които стига Друмев след напускането на легията на Г. С. Раковски, но изрично отбелязва, че при него тези възгледи имат „ярка социална окраска“, органически включват проблема за отстраняване несправедливостите на обществото.

Един от първите представители на зараждащата се българска естетическа мисъл, Друмев е и един от първите, които въвеждат в нея понятието за *прекрасното*, същевременно показателно е, че наред с *доброто* и *прекрасното*, той неслучайно поставя и *полезното*, уточнява авторката. Като интересна, но обяснима особеност на книжовните изяви на Друмев е посочено обстоятелството, че докато в своите художествени произведения той постепенно и не докрай се освобождава от сантиментализма и романтизма, то в литературната си критика е последователен привърженик на реализма. Намирайки, че това е характерно и за други от възрожденските ни писатели, М. Смолянинова убедително обяснява това със силното вли-

яние на руските революционни демократи и специално – с влиянието на необикновено високо ценения от Друмев Висарион Белински. Откритите от изследователката документи и писма от архивите на Силистра и Велико Търново ѝ дават възможност да проследи възгледите и културно-просветната и обществена дейност на Друмев и във формите, които тя придобива след като той приема духовен сан.

По този начин, преди да се пристъпи към неговите художествени творби, Друмев е убедително очертан със своя характерен за нашето национално Възраждане духовен образ, намерил израз и в тяхното създаване. И това дава възможност на авторката по-нататък да се съсредоточи върху специфично литературните проблеми, които те поставят, да открие значението им за формирането на новата българска литература.

Повестта „Нешастна фамилия“ – първото оригинално произведение на българската белетристика – е разгледана в плана на въпроса за сентиментализма и романтизма във възрожденската ни литература. Отбелязвайки изказаните по този въпрос мнения на български литературоведи, Смолянинова предлага и убедително защитава своето виждане, че Друмевата повест е най-близка до френската „неистова“ литература, определена от акад. Виноградов като „романтически натурализъм“. Изпълнената с ужасите на робството българска действителност прави литературата ни възприемчива към особеностите на тази литературна школа и с това изследователката обяснява широкото влияние върху възрожденските ни писатели на автор като Евгений Сю. Национално специфичното в случая е, че докато във френската литература неистовият романтизъм се противопоставя на сентименталната поетика, у нас той се преплита със сентиментализма, като при Друмев, както впрочем и въобще във възрожденската ни литература, този сентиментализъм е трагически.

Друго своеобразие на българското литературно развитие М. Смолянинова вижда в това, че просветителската идеология намира израз не толкова в класицистични и сентименталистки, колкото в романтически и реалистически форми. Какъвто е случаят с повестта на Друмев „Ученик и благодетели“. Нарастването на реалистичните тенденции в творчеството на Друмев изследователката вижда и в неговите кратки разкази и очерци с тематика от живота в Русия.

Последната глава на книгата е посветена на Друмевата драма „Иванко, убица на Асеня I“ и нейната роля във формирането на българската драматургия от епохата на националното Възраждане, за която цел в началото се прави обзор на първите стъпки на драматургията ни в тази епоха, на специалната роля на българските исторически пиеси и на високите естетически изисквания, които им поставя Друмев в своите критически рецензии.

Разглеждайки „Иванко...“ като особено важен етап в прехода към реалистично осмисляне на историята, М. Смолянинова се противопоставя на някои критични бележки към драмата от страна на някогашни и по-късни литератори и я разглежда като новаторско, непривично за съвременниците си произведение. Основната грешка на нейните критици тя

намира в това, че те не виждат, че съдбата не само на Иванко, а и на другите герои, се преплита най-тясно със съдбата на българския народ, който е даден не само като фон на събитията, а и като тяхна действаща сила, като един от главните герои на драмата.

Показала Васил Друмев като „ренесансово многостранна“ личност, книгата завършва с „Заклучение“, в което е изведена успешно защитената в изложението мисъл: „Без Друмева невозможно представить всей картины национального Возрождения в его вершинных проявлениях“ (с. 122).

Както бе посочено в началото, втората част на настоящето издание съдържа издадената от М. Смолянинова през 2005 г. книга с новооткрити или непубликувани архивни документи за дейността на митрополит Климент, които разкриват различни страни от неговата личност. Това е едно интересно и обогатяващо научните ни представи четиво, въпреки че материалите най-често се отнасят до съвсем делови и дори чисто битови въпроси. Защото със своите многопосочни внушения архивният документ въздейства на само върху разума, но и върху емоциите ни, стимулирайки по този начин научното разбиране и оценки.

Особено атрактивен е първият блок от архивни материали – кондиктите на Силистренската българска община от 1874–1877 г., които разкриват колоритно редица страни от живота на българската общност преди Освобождението и където в много случаи протоколите са не само подписани, но и писани от самия епископ Климент като председател на общинския съвет. И в тях, зад служебните стереотипи на записаното, се очертава неговият образ в ролята му на духовен баща, който не се отказва да се занимава дори с най-лични, семейно-битови въпроси на хората, но за когото основна и най-важна грижа на български просветител е училището.

Така например, когато на едно от заседанията на съвета някои от неговите членове предлагат поради липса на парични средства да се заменят сегашните учители с някои „по-долни“, за да им се дадат пониски заплати, Климент деликатно, но настойчиво налага становището, че това не бива да става, като моли събралите се граждани да се откажат от всякакви частни интереси и капризи и „единодушно да залегнат за поддържанieto и добрата наредба на училищата“. При което изрична грижа в това отношение проявява и за девическото училище. Във връзка с това прави впечатление, че и по-късно, когато е така натоварен като Търновски митрополит и ректор на духовната семинария в Лясковец, той не се отказва да изпълнява едновременно и длъжността директор на девическото училище в Търново.

Като ярък делитбен белег между две епохи в българската история, в сборника по изключение е поместено и известното вече на науката слово, с което през март 1877 г. епископ Климент Браницки приветства в Русчук идването на руските войски начело с генерал Тотлебен. И в това произнесено на тържествения молебен в църквата слово, започващо и завършващо със сърдечното българско „Добре дошли“, се откроява безспорният му писателски талант. Писателски талант, който в протоколи-

те и деловите писма се скрива зад характерните за жанра стереотипни форми. Но който понякога своеобразно се извява в непретенциозните битови писма до племенника му Петър Друмев.

Третият и най-обширен блок архивни материали, това е дневникът на Климент като ректор на прерасналото в семинария Петро-Павловско духовно училище в Лясковец. Тези писма разкриват с какво чувство на отговорност и с какво разбиране се заема Климент със задачата да възстанови след Освобождението и да доизгради и реформира това училище. Тъй като счита, че от него трябва да излизат не само добри свещеници, но и добри учители, той полага усилия да разшири даваната образователна подготовка, за да може тя да се сравнява с програмата на всяко друго средно училище. Така още при поемането на ректорския пост в 1878 г. той споделя с приятеля си Тодор Икономов, че ще иска като начало курсът на училището да стане 4 години и да се въведе в програмата му изучаването на всеобща гражданска история, алгебра, геометрия и физика.

От друга страна, той внимателно следи да не бъде нарушен балансът между религиозните и светските науки. Защото има твърде реалистична представа за българското православно духовенство и за необходимостта да се повдигне неговото равнище, за да се внуши нужното уважение към църквата и православието у нашето неотличаващо се с особено „религиозно понятие“ население. Както обяснява в едно писмо до министъра на просветата, състоянието на нашето „неразвито“ православно духовенство и религиозните понятия на народа са такива, че настоятелно изискват да се подготвят свещеници с добро богословско образование, за която цел те трябва да получат в училището необходимата „философска подготовка“.

Обмисляйки учебната програма за духовната семинария, въвеждайки в нея и общообразователни светски науки, Климент всъщност обединява свещениците и учителите в единна представа за служители и учители на своя народ и виждането му за възпитанието, което трябва да им даде училището, е изцяло в този възрожденски дух. „Според мене – пише той през 1879 г. в писмо до Русчукския митрополит – нашето заведение трябва да приготви служители не само за църквата, но и за народът, т.е. възпитаниците на нашето заведение трябва да бъдат скромни, без претенции за чинове и големи заплати, но зато с добри и сериозни познания и неуморими деятели т.е. те трябва да бъдат черноработчи на църквата и на народът“ (с. 258).

Това изискване е безспорно доста утопично за атмосферата на онова хаотично преломно време. (Да си спомним, че от възпитаниците на това училище излиза, от една страна, видният учен Юрдан Трифонов, но от друга – прословутият Ганьо Чолаков, който като стамболовистки прокурор се съгласява да обвини в предателство своя благодетел Климент). Но то е показателно за начина, по който самият Климент е гледал на своите задължения като духовник и просветен деец, общественик и строител на младата българска държава.

Едно показателно писмо на Климент от ноември 1878 г. до Т. Икономов свидетелства, че поглъщането от грижи по уреждането на духовното училище съвсем не означава, че той се е откъснал от актуалните за това време големи обществени проблеми, свързани с изграждането на българската държава. Интересно, че от 16-те въпроса, поставени за обмисляне от императорския комисар, които изпраща за мнение на Икономов, Климент е подчертал 16-тия, в който се поставя проблемът какъв размер трябва да има предоставената на княза издръжка. Явно не е бил склонен монархията да бъде икономическа тежест за страната.

Последните два блока съдържат писмата на Климент до племенниците му – Петър и Димитър Друмеви. Впрочем писмото до Димитър Друмев е само едно, затова пък особено важно. Това е кратка бележка, написана набързо и явно тайно, когато внезапно дошлите стражари вземат Климент от затвора му в Петро-Павловското училище, без да му кажат къде ще го водят и с това събуждат основателно съмнение, че може би ще го изведат, за да го убият. Плод на един момент на върховно изпитание, тази бележка дава израз на стоицизма, с който Климент посреща изпитанието, оставяйки на висотата си на духовно лице: „[...] Бог да ми е на помощ! Благославям всички наши и поздравявам всички приятели. Нека никога да не спомни с лошево. 11 август 1893 г.“ (с. 373).

В съвсем друга сфера – сферата на бита и роднинските отношения – ни въвежда поредицата от 26 писма до другия племенник Петър Друмев, които прекъсват само по време на ареста на Климент през 1893 г. Те разкриват образа на митрополита в ролята на верния на народната традиция патриархален човек, който, като най-издигналия се от рода, поема грижата за всички останали и се грижи за племенниците си като роден баща – не само в най-общ духовен план, а и финансово, и битово. Същевременно направи ми впечатление, че независимо от тази патриархалност, като истински интелигентен човек, той се стреми да създаде в отношенията с племенника си чувството на равенство. В едно писмо явно се шегува с безспорно по-високото си социално положение, предлагайки да не спорят кой е по-виновен за рядкото писане на писма, защото като владика и „знаменита персона“ неизбежно той ще излезе прав. Именно в такива по-свободни моменти в писмата на Климент проличава и неговият писателски талант. Но и тези му роднински писма са общо взето делови като стил, и в тях Климент не се увлича в излишни излияния. Много от тях са писани по време на Стамболовия режим и в тях той държи „язык за зубами“, т.е. избягва да пише по политически въпроси.

В събраните писма и материали впечатление прави и техният език. Независимо от използваните административни стереотипи, и като лексика, и особено като словоред, този непретенциозен и естествен език звучи по-свежо и съвременно от езика на много от запазените от това време публикации и писма. Струва ми се, че интересни и разумни неща има и в някои особености на възприетия от Климент правопис. Събраните от М. Смолянинова архивни документи са снабдени със задълбочено коментиращи ги детайлни бележки от Камен Михайлов, които пра-

вят прочита им още по-интересен и полезен за интересуващите се от историческото ни минало.

Обединила цялостното изследване за живота и творчеството на автора, поставил начало на българската белетристика, с внушенията на останали от неговата многостранна дейност архивни документи, книгата на Марина Смолянинова откроява релефно благородния образ на човека, останал в българската културно-историческа памет и като Васил Друмев, и като Климент Браницки и Търновски.